

С. А. Вегера,
кандидат економічних наук,
доцент ВНЗ «Національна академія управління» (Київ)

*Пам'яті вчителя, вченого-економіста
Єр'оміна Альберта Михайловича присвячується*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

«Вироблення багатства – це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб та розвитку її сил – фізичних, розумових і моральних. Але сама ж людина – головний засіб виробництва цього багатства, і вона ж є кінцевою метою багатства».

Маршалл А.

Статтю присвячено аналізу соціальних наслідків економічних перетворень під час переходу економіки України на ринкові засади. Визначено роль та характер взаємозв'язку економічного і соціального аспектів суспільного розвитку. Досліджено вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на результати перетворень.

Ключові слова: трансформація економіки, моделі розвитку, людський капітал, дисфункція держави, соціальні пріоритети держави.

С. А. Вегера
**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
І ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ**

Статья посвящена анализу социальных последствий экономических преобразований в период перехода экономики Украины на рыночные основы. Определены роль и характер взаимосвязи экономического и социального аспектов общественного развития. Исследовано влияние внешних и внутренних факторов на результаты преобразований.

Ключевые слова: трансформация экономики, модели развития, человеческий капитал, дисфункция государства, социальные приоритеты государства.

Постановка проблеми. На момент здобуття незалежності Україна мала шанс перетворитися на одну із розвинених країн Центральної та Східної Європи. Водночас ризики швидкої втрати цих переваг були значними. Україна більше, ніж інші колишні республіки, була інтегрованою в єдиний народногосподарський комплекс СРСР, значна частина її економіки працювала на військово-промисловий потенціал, а основні фонди мали великий ступінь зносу. Тому створення нового збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах вимагало не тільки значних ресурсів, зміни функціональних зв'язків, а й кардинальної реструктуризації економіки, іншого розміщення продуктивних сил. Такі кроки були можливими лише за умови чітко окресленої стратегії перетворень, реалістичного плану дій, тривалого часу та значних ресурсів [1, с. 5]. Цього Україна в перші роки незалежного існування не мала: ні економіка, ні державне управління не були сформованою цілісністю.

На противагу розвиненим країнам економіка України змушена була (зауважимо – примусово) рухатись у протилежному, інверсійному напрямі: соціалізм був альтернативою капіталізму. Останній за роки розвитку став могутнім, набув якостей збалансованого господарського комплексу на ринкових засадах і, співіснуючи із соціалізмом, мав великі «вкраплення» соціалізації. Конкуренція з таким супротивником Україні була не під силу.

Ключовим елементом ринкових перетворень повинна була стати насамперед відповідна соціально-психологічна підготовка суспільства, прийняття ним нового напрямку розвитку. Цю особливість також ніхто не враховував, а то-

S. A. Vegera
**TRANSFORMATION OF UKRAINIAN ECONOMICS
AND ITS SOCIAL CONSEQUENCES**

The article is devoted to the analysis of social consequences of economic transformations during transition of economy of Ukraine to market bases. The attention for role of interrelation of economic and social aspects of public development is given. The influence of the external and internal factors on results of transformations is investigated.

Key words: transformation of economy, model of development, human development, state dysfunction, state social priorities.

му наслідки запроваджуваних заходів нерідко були протилежними очікуванню. Через низку об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх та внутрішніх чинників можливість України швидко змінитися було втрачено.

Особливо драматичними стали масові настрої в суспільстві, які провідні експерти рекомендують сприймати як свідчення соціальної загрози. Масова політична апатія, загальне розчарування, втрата довіри до влади і опозиції – лише деякі характерні риси стану сучасного українського суспільства. Відтак перетворення почали втрачати енергію творення [2, с. 14–15].

Чи була невідвратною глибока соціально-економічна криза, яка вразила суспільство та новоутворену державу, чи можна її було уникнути в разі прийняття інших політичних рішень і механізмів? Чи можливо взагалі отримати позитивний результат, якщо суспільство не розуміє і не підтримує владу? Автор хотів би привернути увагу до цих питань, до соціальних наслідків економічних перетворень в Україні та виявлення ресурсів, які могли б стати антикризовими та результативними.

Мета статті – визначити і системно розглянути вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на процес трансформації і формування вітчизняної економічної моделі, окреслити соціальні наслідки економічних перетворень, а також можливості та шляхи корекції економічної і соціальної політики в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Одним із перших дослідників, хто публічно звертав увагу політику, управлінської та наукової еліти на необхідність вдумливого підходу до економічних перетворень, їх мож-

ливих загроз і наслідків для життя людей, був видатний учений, економіст, доктор економічних наук Альберт Михайлович Єрьомін. Автору випало щастя мати такого вчителя. Ми були свідками того, як за можливість обміну з ним думками виникала черга не тільки молодих, а й тих вчених, що відбулися. На жаль, у боротьбі за істину він «згорів». Але ті, хто спілкувався з ним, завжди пам'ятатимуть уроки мудрості, чесності й самопожертви справжнього вченого. В роботі «В дебрях реставрації капіталізму (от «перестройки» к деградации экономики)», виданій у 1997 році, він звернув увагу на необхідність «об'єктивних роздумів і вивіренних оцінок» стосовно новітньої історії країни, становища трудящих, реалізації їх економічного інтересу [3].

На жаль, у перший період перетворень ніхто не хотів замислитися над попередженнями учених про можливі тяжкі наслідки для соціуму. Не було почуто І. І. Лукінова, Є. К. Марчука, Ю. М. Пахомова, В. І. Трефілова та ін. Головними пріоритетами того часу були перерозподіл власності, мінімізація ролі держави, що в подальшому підірвало основи системи. Дисфункція держави в Україні (додатковий чинник посилення хаосу), відсутність органів та відпрацьованої організації контролю за спекулятивно-егоїстичними «колективно-груповими присвоєннями» [3, с. 55] вели до дезорієнтації господарського життя: хаосу, дефіцитів, падіння рівня життя, втрати довіри суспільства.

Проблеми трансформації економіки в Україні почали досліджувати тільки наприкінці 1990-х років: «Економічні трансформації» І. І. Лукінова (1997), «Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи)» за ред. В. М. Гейця (1999). Проблеми суперечностей реформ у різні роки досліджували А. С. Гальчинський, Є. І. Головаха, С. А. Єрохін, С. Б. Кримський, А. Ф. Колот, П. М. Леоненко, Е. М. Лібанова, Д. Г. Лук'яненко, В. О. Мандибура, Є. К. Марчук, О. С. Оніщенко, Ю. М. Пахомов, Ю. В. Павленко, В. М. Стешенко, А. С. Філіпенко, М. О. Шевчук.

У Національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» (2009) авторським колективом провідних учених Національної академії наук України започатковано проведення комплексного аналізу і виявлення визначальних тенденцій економічного, соціального, політико-правового та гуманітарного розвитку України у контексті загроз і ризиків в сучасному світі [1].

Заслугує на повагу *моніторинг* суспільних процесів, змін у масовій свідомості населення, який здійснюється вченими Інституту соціології НАН України ще з 1992 року й дотепер і який надає додаткові та переконливі дані про перебіг суспільних процесів [2].

Основні результати дослідження. Для розуміння суті процесу перетворень, вироблення ефективної державної політики в Україні (вектор розвитку якої спрямований у невідомому напрямі), необхідно мати принципово нову систему знань про суспільство, якими повинні досконало володіти управлінці та правляча еліта. Адже ми знаходимося в процесі постійних викликів, загроз, змін як ендегенного, так і екзогенного характеру, який називають «загадковим» терміном *трансформація* економіки.

Щодо терміну «трансформація». Дискусії на тему, яке суспільство будують постсоціалістичні країни і до якого ідеалу вони прагнуть, уже друге десятиріччя не вщухають, і однозначної відповіді ще й досі не існує [4, с. 30]. До речі, не в кожному тлумачному словнику можна знайти термін «трансформація». Етимологічний аналіз цього слова свідчить, що воно латинського походження й використовувалося переважно в генетиці як пояснення процесу перетворення, зміни виду, форми (зауважимо – не змісту) чого-небудь [5, с. 1822]. Коли і як цей термін почав застосовуватися для характеристики економічних та соціальних процесів заслугоує на окремих розгляд. Народною етимологією (або хибним тлумаченням) називають випадки вторинного етимологічного осмислення слів, які спочатку мали інше походження. Може тому термін «трансформація» добре прижилось в нашому соціально-економічному просторі в період «перебудови». Якщо умовно прийняти,

що йдеться про зміну «генетичного коду» економічного і соціального устрою, то можна прийти у захват від глибини та прозорливості того, хто перший вжив цей термін для характеристики процесів на пострадянському просторі. Справді, сутнісні зміни, їх масштаб, хаос, «мутації», що супроводжували і продовжують супроводжувати процес трансформації в нашому середовищі, стали системними. Радикальність, складність і масштаби перетворень у формах господарювання й життя людей, поява процесу *непріродного* розвитку продуктивних сил і, як наслідок, корінних змін у економічних та соціальних відносинах людей, несправедливий розподіл суспільного багатства, збагачення одних і зубожіння інших, темна конкуренція й ринкова боротьба всіх проти всіх – ось далеко неповний перелік явищ, що ввірвалися в економіку пострадянських країн, спотворили життя та долю багатьох людей.

Тому особливо виразним на тлі розмитого терміну «трансформація» був висновок А. М. Єрьоміна про створення «економічних і юридичних основ реставрації примітивного капіталізму», суміщення несумісного соціалізму із товарним господарством [3, с. 72]. Такий, схожий на свідомий розрахунок «рух по зустрічній полосі» міг вести тільки до катастрофи.

Деякі аспекти економічної історії України. На момент *раптової* трансформації економіки (соціалізму) України у 90-ті роки минулого століття стан економічної теорії (політекономії) не був досконалим. Теорія соціалізму не являла собою логічно пов'язаної наукової системи. Не було чітко визначено навіть її вихідної категорії, основних відносин економічної системи соціалізму (часто основою називали суспільну власність на засоби виробництва) [3, с. 3]. Але створення умов для всебічного розвитку всіх членів суспільства, зокрема задоволення їх потреб, зростання добробуту, доступ до освіти, охорони здоров'я, завжди залишалося головною метою суспільного розвитку. Незважаючи на недоліки в економічній теорії, все ж таки устрій, що працював в інтересах всього трудового населення, був створений. Подальші «перебудова» і період змін, що відбувалися на пострадянському просторі, «фактично відкинули теоретичне розуміння шляху прогресу економічного розвитку, потреби нового устрою економічних відносин» [3, с. 9].

До 1990-х років протягом декількох десятиріч становлення і розвитку економіки України відбувалися в умовах принципово іншого економічного устрою. Упродовж тривалого історичного періоду в нашій країні був сформований досить розвинений індустріально-аграрний комплекс, який було складовою єдиного цілого, економіки колишньої країни – СРСР. Після здобуття Україною незалежності виникла нова реальність, головна прикмета якої – повна відсутність цілісної структури господарського комплексу держави. Потребувалися термінова структурна перебудова всього господарського комплексу, реформування економічної системи нової країни.

Головою ідеєю нашого вибору став *ринковий соціалізм*. У виступах правлячої політичної і наукової еліти радянського часу постійно озвучувалася ринкова ідея, яка «працювала через педалювання вікових егоїстичних інстинктів» [3, с. 9]. Однак об'єднати соціалізм і капіталізм у «ринковий соціалізм» не вдалося через вплив низки зовнішніх і внутрішніх чинників, що спотворили процес. Дуже скоро перед суспільством постало питання *як вижити*, а про розвиток уже мови не йшло.

Особливо складними виявилися стартові роки. Варто нагадати, що лише впродовж 1994 року падіння ВВП складало 23%, промислового виробництва – 27,8%, у тому числі випуску непродовольчих товарів – 40,4%, сільськогосподарського виробництва – 16,5%. Цілковито розладнаною була грошова та фінансова системи. Відчувалися наслідки рекордної за світовими стандартами гіперінфляції попереднього року (10 255%). Дефіцит державного бюджету покривався прямою грошовою емісією Нацбанку. У жовтні 1994 р. він досяг астрономічного рівня – 18,9% ВВП. Відповідним було й падіння життєвого рівня. Середня заробітна

плата робітників і службовців забезпечувала лише 40% прожиткового мінімуму й становила \$22,4. Частка оплати праці у виробленому національному доході знизилась у 1993 р. до 35,1% проти 59,1% у 1990 р. [6, с. 11]. Під впливом економічного диктату, відсутності власної грошової одиниці, колосального дефіциту бюджету невідвратною стала глибока фінансова криза. Реальні економічні втрати, яких зазнала Україна, за оцінкою деяких фахівців, «перевищили національний доход країни за кілька років». Ніхто також не знав, скільки українського капіталу в перші роки незалежності перемістилося за кордон [6, с. 72].

Провал стартового етапу трансформацій тісно пов'язаний із *дисфункцією* держави, її неготовністю не тільки опанувати економічною ситуацією, а й активно і послідовно розпочинати та вести перетворення. Відсутність необхідного державного управління і контролю не могла не призвести до повсюдної тінізації економіки, непередбачуваності нікому великої кількості підприємств. Безумовно, це була системна економічна та соціальна криза.

Наступне форсоване нагромадження фіктивного фінансового капіталу і його стихійний перерозподіл, галопуюча інфляція (хоч дехто вважав, що вона виконувала рятівну функцію) все ж таки були економічним злочином. Його наслідком стали сходження суспільства з природно-історичного шляху, його відкит у розвитку, втрата багатьох конкурентних переваг. Ціна була дуже високою – спотворене життя людей. Перебудова «своїм ходом і наслідками підвела сумний підсумок безплідної і жертвовної гонитви за соціальним чудом», а народ ще ніколи «не платив таку високу ціну за свою історичну зухвалість» [7, с. 225–226]. Саме в цей стартовий період у суспільстві почали формуватися явища соціальної *поляризації* і *аномії*, масштаби яких у подальшому здивували світ. Перші роки незалежності ввійшли в історію як «період втрачених можливостей, суттєвих помилок і невирішених проблем» [6, с. 97].

У жовтні 1994 року Президент України Кучма Л. Д. оголосив нову економічну ідеологію, відповідно до якої дії всіх структур виконавчої влади мали підпорядковуватися єдиному центру. Розпочинався новий, другий етап економічних перетворень (1995–2000). Але економічна ситуація в 1994 році була надто складною. Різке некероване розшарування населення набувало величезного розмаху. Деіндустріалізація, руйнування науково-технічного та інтелектуального потенціалу, техногенні й екологічні проблеми ставали загрозливими вже не тільки для України. Це був найтяжчий період у новітній історії нашої країни.

Здійснений тут погляд у минуле – не самоціль, а можливість ще раз звернути увагу на неприпустимість недооцінки в політиці органічного глибинного зв'язку між економічним і соціальним. Наслідки економічних перетворень варто аналізувати виходячи із первинної систематизуючої ролі економічного устрою для соціальної організації суспільства. Ці два чинники способу виробництва існують у єдності та взаємодії, що, водночас, не усуває протиріч між ними. При цьому ядром системи завжди є людина. Вона «співдіє» в усіх елементах системи, на всіх етапах процесу відтворення, підкоряючись і традиціям, і чужій волі, і своїм інтересам (потребам) [3, с. 6].

Деякі вчені, експерти висували тезу про позаекономічний характер економічної кризи у країнах із перехідною економікою, про існування, окрім внутрішніх, зовнішніх чинників впливу, пов'язаних із відповідними політико-економічними інтересами, причинами вищого порядку, притаманними певному історичному моменту світового розвитку, а саме – процесу глобалізації.

Країнам, що стають на шлях глобальних трансформацій, необхідно точно визначати *модель переходу*, що забезпечує планомірну трансформацію більш високими темпами [4, с. 6]. На жаль, Україна пішла іншим шляхом. Витрачений на розвал старої економіки, без створення нової, час значно розширив нестабільний перехідний період, який супроводжувався руйнацією продуктивних сил і зупинкою національного товаровиробництва, великими соціальними потрясіннями [4, с. 9]. Основна проблема бу-

ла в підриві можливості та здатності входження нашого суспільства в постіндустріальну цивілізацію, цивілізацію інформаційного суспільства, яку в наші дні вже демонструє група найбільш розвинених країн світу.

Поява України як суверенного суб'єкту світового співтовариства була результатом вольового політичного рішення. Народ (тобто власник засобів виробництва) свідомо участі у прийнятті такого рішення не брав. Перехід цей не був еволюційним і добровільним, фактично він мав неекономічний характер. Але попри всі труднощі, глибокі потрясіння і втрати, яких зазнала Україна, найбільш значущим є те, що нам вдалося сформувати основні атрибути національної економіки: грошову, фінансову, платіжну, податкову, митну, банківську та інші елементи економічної інфраструктури держави [8, с. 12]. Але «пожежний», несистемний характер перетворень, незавершеність у розбудові інституціональних функціональних структур національної економіки, інфраструктури, відсутність досвіду управління країною і сьогодні мають негативні наслідки. Системний (інституційний) ринок, і насамперед правова база, ще й досі не забезпечує стабільного довгострокового розвитку, оскільки внутрішню суперечливу конструкцію економіки є нестійкою, постійно змінюється і «генерує соціальне невдоволення» [9, с. 244–245].

Аналіз свідчить, що допущення системних помилок у виборі моделі трансформації економіки, а саме зведення перетворень до формування ринкового соціалізму, як показала історія, ігнорує роль і значення соціальної сфери, духовного життя, суспільної свідомості та культури.

Соціальні наслідки економічних перетворень в Україні. Ринкові реформи розпочинаються тоді, коли переважна частина суспільства готова до перетворень, але не до вибору моделей, які до того ж не відповідають його (суспільства) інтересам. Українське суспільство напередодні ринкових перетворень не мислило категоріями національного інтересу й не мало відповідного досвіду. Саме це й наштовхнуло владу на використання чужих, передусім західних, моделей економічного розвитку. Реалізація моделі, обраної Україною, супроводжувалася спрощеним підходом до використання монетарних методів у економічних реформах і відсутністю критичної оцінки її застосування в інших країнах¹. Соціальні та політичні сили у країні були роздрібнені, вони не мали відповідної політичної та соціальної підтримки. Результатом подібних соціально-економічних перетворень в Україні стали зміни в соціальній структурі як на інституціональному, так і на соціально-груповому рівні [1, с. 368–371].

Висновок учених про відсутність зваженої оцінки суспільної нерівності в Україні, на нашу думку, вимагає першочергової уваги й відповідальної реакції держави і суспільства. Задіяти чинники довгострокового зростання (насамперед розвиток людського потенціалу) не вдається, оскільки вони пов'язані не тільки з економікою, а й із суспільством. Фундаментальним джерелом потрясінь у нашій країні стала багаторічна деградація суспільства, що зростає в останні роки через всеохоплювальну корупцію, яка стала регулятором економічних процесів [10, с. 3]. Як наслідок, відбулося падіння моралі й загасання енергії творення, поява «псевдоеліти» (І. Дзюба), «дефіцит людського в людині» [11], руйнування соціальної сфери, а відтак – підрив основ розвитку соціуму. Українське суспільство, за висновками вчених, перебуває у стані *аномії*², «воно втратило орієнтири та напрям руху» [2, с. 85]. Оцінюючи суспільство, в якому живуть українці, 81% респондентів називають його вкрай несправедливим, а май-

¹ Із виступу акад. Пахомова Ю. М. на конференції «Концепція і модель економічного розвитку для України», Київ, лютий 2001 р. // Газ. «День». – 2001. – № 24.

² Аномія (від франц. – відсутність закону, організації) – поняття, що означає морально-психологічний стан індивідуальної і суспільної свідомості, характеризується занепадом системи цінностей, обумовлюється кризовою невідповідністю між проголошеними цілями та неможливістю їх реалізувати більшістю, виявляється у відчуженні людини від суспільства, апатії, розчаруванні. Поняття аномії введено Е. Дюркгеймом; теорію аномії розроблено Р. К. Мерто-

же 58% упевнені, що і через десять років такий стан не зміниться [2, с. 85].

Одним із проявів тотальної соціальної кризи є неприпустимо високий рівень недовіри людей до основних соціальних інститутів і тих груп, які уособлюють українську владу. Результати моніторингу-2009 засвідчили колосальний розрив між народом і владою: майже 80% респондентів висловилися за те, що «суспільно-політичний лад потрібно змінювати», а 42% – підтримали зміни радикальним шляхом [2, с. 260].

У реальному житті нерідко соціальна та гуманітарна сфери, розвиток людини, її матеріального забезпечення, культури, освіченості, фізичного і морального здоров'я політиками розглядаються за залишковим принципом. Інакше як можна пояснити ситуацію, що за індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП) Україна, хоч і належить до країн із середнім рівнем розвитку, в рейтингу країн у 1991 р. займала 45-те місце з-поміж 177 країн – членів ООН, за даними яких цей показник розраховується. А у 2009 році ми опинилися на 85-му місці (за станом на 2007 р.) серед 182 країн [12].

Незважаючи на відносно стійкі та високі темпи економічного зростання в докризовий (до 2008–2009 рр.) період (у середньому в 2000–2007 рр. – близько 7,49% щорічно), темпи зростання частки ВВП на душу населення у країні залишалися не просто низькими, а непринятно низькими: у 2007 р. цей показник мав від'ємну позначку проти 1990 р. За останні два роки темп зростання ВВП на душу населення майже не зріс – він склав 0,01%³.

У результаті соціальної диференціації з'явився невеликий прошарок населення, чії доходи і життєвий рівень значно зросли. При цьому так званий середній клас – висококваліфіковані робітники, інженерно-технічні працівники, вчені, вчителі, лікарі, працівники сфери культури тощо – почав розмиватися, зменшуватися. Одночасно зростає прошарок зубожілих людей. Якість гуманітарного капіталу в Україні різко знизилася.

Однією з найбільш гострих соціальних проблем став довгостроковий і застійний характер безробіття. Мільйони громадян України змушені шукати роботу за кордоном. Ліквідація підприємств і навіть цілих галузей економіки стала причиною деградації людського капіталу. Заміщення колишніх пріоритетів зайнятості в торгівлі, посередництві та інших невиробничих сферах фактично зумовило тенденцію до структурного спрощення гуманітарного капіталу суспільства.

Відсутність контролю з боку держави за процесом рерозподілу суспільної власності, формування несправедливої системи доходів населення стали українською реальністю. Найвідчутнішим негативним наслідком такого стану державної політики є відсутність необхідних реформ у соціальній сфері. Розвиток людини в Україні в умовах інформаційної революції не відповідає ефективній моделі. Частка ВВП на науку протягом тільки першого десятиріччя незалежності зменшилась у 1,24 рази і склала 1,2% ВВП. Але необхідно мати на увазі, що і ВВП знизився (більш ніж наполовину), а це означає значне скорочення абсолютних витрат на науку [13, с. 510]. Почався вплив кадрів із науки. Інтелектуальний капітал України, на який було затрачено значні ресурси і час, тепер не працює на країну, через що ми втратили стратегічні конкурентні переваги [13, с. 511]. Наукою та практикою вже доведено, що соціальний розвиток і економічне зростання є взаємопов'язаними процесами.

Висновки. Відповідь на сучасні виклики необхідно шукати у зміні соціальних пріоритетів у соціально-економічному розвитку нашої країни. Концептуальні підходи повинні бути суттєво відкориговані у бік збереження і розвитку гуманітарного капіталу як визначального чинника ефективного економічного розвитку. Це означає, що соціальні аспекти політики реформ необхідно розглядати

³ Розрахунки здійснено автором за такими документами, як: «Доклад о развитии человека 2007/2008»; «Доклад о развитии человека 2009» [12].

не під кутом зору компенсації побічних наслідків лібералізації ринкових сил, а як одну із найважливіших передумов макроекономічної стабільності та динамізму зростання.

Має значення не просте зведення економічних показників, а усвідомлення важливості тих вирішальних чинників, які творять економіку і соціум, рухають її, формують суспільний фундамент економічного розвитку. Це освіта, наука, інновації, ідеології, культурні та моральні цінності. Подібний підхід варто використати для розробки Національного проекту розвитку українського суспільства. У такому проекті можна було б особливо виділити соціальний аспект, соціальні чинники розвитку економіки України. Йдеться не про банальне збільшення витрат на соціальні виплати, а про оптимізацію всіх ресурсів держави, їх перерозподіл на користь гармонійного розвитку національного й соціального капіталу.

Розпочинати роботу необхідно зі створення привабливого іміджу країни, здатної конкурувати з іншими державами за темпами та обсягами залучення інвестицій. На жаль, сьогодні у світі створено негативний бренд України: маючи унікальну історію і культуру, вона потрапила в перелік країн, що не відбулися [10, с. 3–4]. Потрібно докласти зусиль для системного піднесення української культури в контексті європейських цінностей, використати багатотисячолітній досвід української історії для актуалізації національного менталітету, формування національної еліти, здатної гідно служити своїй країні, жити для неї, вивести свій народ на шлях реальних реформ.

А. Маршалл пов'язував накопичення багатства із розвитком людини [14]. Таким твердженням він фактично сформулював основний економічний закон, порушення якого неминуче веде в нікуди. Хіба розумні люди можуть ставити перед собою інші цілі?

Література

- Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави. Національна доповідь ; за заг. ред. В. М.Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
- Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін ; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 560 с.
- Еремін А. М. В дебрях реставрації капіталізму (от «перестройки» к деградации экономики) //...ИЗМ. – 1997. – № 2 (13). – 140 с.
- Лукінов І. І. Економічні трансформації / І. І. Лукінов. – К. : Інститут економіки НАН України, 1997. – 456 с.
- Первый толковый словарь БЭС. – СПб., М. : РИПОЛ-НО-РИНТ, 2006. – 2144 с.
- Гальчинський А. С. Україна: поступ у майбутнє / А. С. Гальчинський. – К. : Основи, 1999. – 220 с.
- Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. – К. : Благотворительный фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук «Международный деловой центр», 1998. – 432 с.
- Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
- Гець В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Гець. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.
- Пахомов Ю. М. Ситуація в Україні: передкриза, криза, посткриза / Ю. М. Пахомов, С. Ю. Пахомов // Економічний часопис-XXI. – 2009. – № 7–8. – С. 3–6.
- Кримський С. Б. Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна / С. Б. Кримський // День. – 2007. – 08.02.
- Доклад о развитии человека 2009. – М. : Весь мир, 2009. – 232 с.
- Цивилизационные модели современности / [Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б. та ін.]. – К. : Наукова думка, 2002. – 630 с.
- Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; пер. с англ. – В 3-х томах. – Т. I. – М. : Прогресс, Универсал, 1993. – с. 246.

Стаття надійшла до редакції 10 січня 2011 року